

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI SABR - QANOATLI QILIB TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Musurmonova Guljaxon Sherzod qizi ¹

¹ *Shahrisabz davlat pedagogika instituti*

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1 – kurs talabasi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 23.05.2025

Revised: 24.05.2025

Accepted: 25.05.2025

KALIT SO'ZLAR:

*Boshlang'ich sinf,
pedagogik yondashuv,
sabr-qanoat, o'qituvchi
faoliyati, oilaviy hamkorlik,
axloqiy fazilatlar, manaviy
tarbiya*

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida sabr va qanoat fazilatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Ushbu fazilatlar bolalarning ijtimoiy, axloqiy va ruhiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ularni tarbiyalashda o'qituvchi shaxsi, dars metodlari, oilaviy va ijtimoiy-madaniy omillar muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olib, sabr va qanoatni singdirishning samarali usullari tahlil qilingan.

KIRISH. Hozirgi globallashuv, axborot oqimi va iste'molchilik ruhiyati kuchaygan davrda yosh avlodni sabr-qanoatli qilib tarbiyalash dolzarb masalaga aylanmoqda. Inson shaxsining shakllanishida axloqiy fazilatlar asosiy omil hisoblanadi. Ayniqsa, sabr va qanoat – shaxsning ichki madaniyatini belgilovchi, uni ijtimoiy hayotda bardoshli, mas'uliyatli va halol inson sifatida kamolga yetkazuvchi asosiy sifatlar qatoriga kiradi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi — bu bola shaxsining ilk axloqiy tamoyillari shakllanadigan davr bo'lib, o'qituvchining har bir so'zi, harakati va yondashuvi bolada sabr, qanoat, halollik kabi fazilatlarining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois bu bosqichda sabr-qanoat fazilatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik ishlarni ilmiy asoslangan holda olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kun o'zbek pedagogikasi millat ruhiyatidagi nozik jihatlarni hisobga olgan va dunyo tarbiyashunoshligidagi eng so'nggi yutuqlarga tayangan holda taraqqiy etmoqda. Prezidentimiz I. A. Karimovning "Barkamol avlod orzusi" va "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" nomli asarlarida "Kelajak bugundan boshlanadi. Hozir tarbiya masalasiga e'tibor qilinmasa, kelajak boy beriladi."

Tarbiyadan hech narsani ayamaymiz . Ma'naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o'z- o'zidan kelmaydi, hammasining zamirida tarbiya yotadi", degan fikrlarni takidlaydi.

Asosiy qism

XXI asrda ta'lim-tarbiya tizimida axloqiy-ma'naviy qadriyatlarga asoslangan shaxs tarbiyasi muhim o'rin egallamoqda. Yosh avlod qalbida mehr-oqibat, bardoshlilik, shukronalik, sabr va qanoat kabi fazilatlarni shakllantirish — ularning hayotiy yo'lida bardavom bo'lishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, bu fazilatlarni o'zlashtirishda boshlang'ich ta'lim bosqichi hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Chunki shu davrda o'quvchining ichki dunyosi, axloqiy mezonlari, ijtimoiy muomala madaniyati shakllanadi. Sabr — bu insonning hayotda duch keladigan sinov va qiyinchiliklarga bardosh berishi, hissiyotlarni boshqara olishi, maqsad sari qat'iyat bilan harakat qilishi demakdir. Qanoat esa — bor narsaga shukr qilib yashash, nafsni tiyish, mehnatga hurmat bilan qarash fazilatidir. Har ikki fazilat ham inson shaxsini ijobiy tomonga yetaklaydi. Shuning uchun o'quvchilarni bu jihatdan tarbiyalash pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari odatda shoshqaloq, ta'sirchan, e'tibori beqaror bo'ladi. Shu bois sabr va qanoat kabi fazilatlarni shakllantirish uchun maxsus yondashuv, sabr-toqat va chuqur pedagogik bilim talab etiladi. O'qituvchi bolaning psixologik holatini to'g'ri tushunib, u bilan yumshoq va muloyim muloqotda bo'lishi zarur. Jumladan, har bir vazifani bajarayotganda yoki muammoga duch kelganda bolaga sabr bilan yondashish, uni ruhlantirish, kichik yutuqlarini ham e'tirof etish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagog - bolaga ta'lim beruvchi emas, balki uning qanday o'qiyotganligini va qanday rivojlanayotganligini to'liq tushunib, his qila oladigan o'qituvchidir. Shaxsga yo'naltirilgan bunday pedagogika g'oyasi hozirgi davrda tobora rivojlanib bormoqda: pedagog - axloqiy me'yorlarni bolaga uqtirish orqali uni hayotga, yashashga o'rgatuvchi shaxsgina emas, balki bolaning hayotini o'z shaxsiy hayoti singari his qilib, uning ichki, axloqiy - ma'naviy, umummadaniy o'sib - rivojlanishiga va bolalar hamda kattalar hamjamiyatining mustahkamlanishiga ko'maklasha borib, o'zi ham kamolotga intiluvchi insondir. Shuning uchun ham bugungi kunda shunchaki bilimdon kishi emas, balki madaniy jihatdan rivojlanishga hamda bolalar va kattalar bilan ijodiy hamkorlik qilishga qodir odamgina asl pedagog bo'la oladi.

Shaxsiy faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda quyidagi shart - sharoitlar hisobga olinadi: muayyan faoliyatga kirishishining ixtiyoriy ekanligi; qo'yilgan maqsadga erishish vositasini tanlashda ishonch, har bir bolaning imkoniyatlariga ishonish va ularning qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishiga xayrixohlik bildirish; ta'lim vazifalarini belgilashda samarali va oqilona strategiya tanlash; pedagogik ta'sir etish jarayonida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarning oldini olish; qiziqish, individual ishtiyoq, xohish - istaklarini hisobga olish va yangi qiziqishlarini paydo qilish.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan ta'limiy islohotlar yagona maqsad - barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash hamda tayyorlashga

yo'naltirilgan bo'lib, mazkur maqsadning to'laqonli amalga oshirilishi uzluksiz ta'lim tizimini qayta shakllantirish, uning mazmunini ijtimoiy talablarga muvofiq ravishda yangilash asosida ta'minlanadi. Albatta bu maqsadga erishishimiz uchun biz ularni yoshligidan ta'lim - tarbiyasi, sabr - qanotli, ilmga chanqoq, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashimiz lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy, shuningdek, sabr - qanotli tarbiyalashda milliy urf - odatlarimizning o'рни: bolalar o'zlarini o'rab turgan hamma narsani sezgir qabul qiladilar va ular juda ko'p narsaga erishadilar. Odamlarga mehribon bo'lish uchun avvalambor, boshqalarni tushunishni, hamdardlik ko'rsatishni, xatolaringizni halol tan olishni, mehnatsevar bo'lishni, atrofdagi tabiatning go'zalligidan hayratda qolishni va unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni o'rganish kerak. Kelajakdagi jamiyatda insonning barcha axloqiy fazilatlarini sanab o'tish qiyin, lekin asosiysi, bu fazilatlar bugungi kunda qo'yilishi kerak va biz, kattalar uchun, xotirjamligimiz va bolalarcha hayajon o'rtasida uyg'unlikni topishimiz, farzandlarimiz nigohidagi ishonch va o'zaro tushunish uchqunlari so'nmasinligi uchun ham muhim. Odamlarning pedagogik tajribasi yangi tug'ilgan chaqaloq bilan bog'liq turli marosimlarda, chaqaloqning birinchi qadamlari, uni oila manfaatlari bilan tanishtirish, mehmondo'stlik an'analari va rus bayramlari, oqsoqollarni hurmat qilish bilan mustahkamlangan - bularning barchasi xalq tajribasi bo'lib, o'tmish va hozirgi vaqtni kelajak bilan bog'laydi. Bugungi kungacha saqlanib qolgan marosimlar ko'plab tarixiy sabablarga ko'ra sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Ularning butunlay yo'qolishiga va unutilishiga yo'l qo'ymasligimiz kerak. Shaxsning jamiyatdagi faoliyati uchun zarur bo'lgan axloqiy fazilatlariga: insonparvarlik, halollik va rostgo'ylik, hayo, adolat, do'stlik va birodarlik, mehnatsevarlik, jamoaviylik, mardlik, matonat, mehnatkashlikka sadoqatni shakllantirish deb anglash mumkin. Insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish, shubhasiz, o'quvchilarni axloqiy tarbiyalashning to'liq jarayonini o'z ichiga oladi. Shu munosabat bilan biz quyidagi tadbirlarni amalga oshirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- axloqiy mavzularda suhbatlar va bahslar;
- badiiy adabiyotdagi axloqiy g'oyalarni o'qish, tahlil qilish va tizimlashtirish;
- o'quvchilarning madaniyat va fan arboblari, keksalar, xalq donishmandlari va ma'naviyat peshvolari, shonli pedagogik mehnat faxriylari bilan uchrashuvlari;
- turli vaziyatlarda o'quvchilarning ijobiy va salbiy harakatlarini muhokama qilish va jamoaviy baholash.

Ushbu tadbirlarni o'tkazishda o'qituvchining shakllantiruvchi ta'sirini hisobga olish ham muhimdir. O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoni ma'naviy va dunyoviy yo'nalishlarning o'zaro bog'liqligida rejalashtirilishi va qurilishi, sinfdan tashqari mashg'ulotlar esa darsda boshlangan ishning mantiqiy davomi bo'lishi kerak. Ma'naviy tarbiya ma'naviy-axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Shu sababli, o'quv ishining rejalari

va mazmunini ishlab chiqishda o'quvchilarning yoshini hisobga olish va bolaning shaxsiyatining rivojlanishi va shakllanishidagi ketma-ketlikni kuzatish muhimdir.

Ma'naviy tarbiyaning ajralmas qismi vatanparvarlik tarbiyasidir. Vatanparvarlik tarbiyasini optimallashtirishga pedagogik jihatdan asosli shakllar ko'proq yordam beradi: sinf soatlari, mustaqillik kuniga bag'ishlangan bayramlar, vatanparvarlikni aniq ochib beradigan adabiy kechalar, «Ma'naviyat va madaniyat kunlari», madaniyat arboblari, olimlar, ta'lim faxriylari, muhim hayotiy tajribaga ega insonlar qahramonlar bilan uchrashuvlar. O'quvchilar keksa va donishmandlardan qimmatli insoniy odob-axloq haqida juda ko'p qiziqarli narsalarni o'rganishlari mumkin. Ma'lumki, bolalar yaxshi mehnat ko'nikmalarini bobosi va buvisidan o'rgansa, ikkinchisi esa shaxslararo va ijtimoiy munosabatlar bolalarga tabiat sirlarini, o'simlik va hayvonot dunyosini o'rganishga yordam beradi. Buvilar bolalarni xalq she'riyatining kelib chiqishi bilan tanishtiradilar, ularga ona tilini o'rgatadilar. Eng muhimi, ular, uzoq, mashaqqatli hayot yo'li orqali bolalarga mehr-oqibatni o'rgatadi. Keksalarning bolalarga bo'lgan mehribonligi va mehr-muhabbati bolalarni insonparvarlik, sezzirlik va boshqalarga e'tiborli bo'lishga o'rgatadi. O'quvchilarni axloqiy tarbiyalashda, eng avvalo, bolalar ortasida insonparvarlik munosabatlarini, ularda axloqiy tuyg'ularni, ong va xulq-atvorni shakllantirish juda muhimdir.

Bolaning jamiyatga va birinchi navbatda, maktab hayotiga muvaffaqiyatli kirishini ta'minlaydigan muhim mexanizm - bu bolaning intellektual va shaxsiy rivojlanishining ma'lum darajasini, shu jumladan maktab ta'limi va tarbiyasiga tayyorgarlikning kommunikativ tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan psixologik tayyorgarlik. Shu munosabat bilan, bolaning axloqiy sohasini shakllantirishning zarur sharti - bu bolalarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish, bolalarning bir-biri bilan muloqoti va munosabatlarini rivojlantirishga ko'maklashish, bunda bola ijtimoiy-tarixiy tajribani o'rganadi. Binobarin, ta'lim jarayonini ma'naviy va dunyoviy yo'nalishlarning o'zaro bog'liqligida rejalashtirish va qurish muhim ahamiyatga ega bo'lib, sinfdan tashqari mashg'ulotlar sinfda boshlangan tarbiya ishining mantiqiy davomiga aylanishi kerak.

O'zbek oilasining asosiy xususiyati mehmondo'stlikdir. Tashrifga ketayotganda uy egasining bolalari uchun esdalik sovg'alari yoki shirinliklarni olib ketish tavsiya etiladi. Odatda ular faqat erkaklar bilan qo'l silkitadilar. Ayollar va uzoqda o'tirgan odamlar o'ng qo'llarini yurakka qo'yib, boshni ozgina egish bilan salomlashadilar. Qo'l berib ko'rishish paytida odamlar an'anaviy ravishda sog'liq, ishdagi va uydagi vaziyatga qiziqishadi. Qishloq joylarda mehmon kelganda, ayollar suhbatiga xalaqit bermaslik uchun, odatda, erkaklar bilan bir dasturxonga o'tirishmaydi. Ayollarning go'zalligiga qoyil qolish va ularga jiddiy e'tibor berish odatiy hol emas. Yashash joyiga kirganda, poyabzal olib tashlanadi.

Pedagogik yondashuvlardan biri — o'quvchini qadriyatlar asosida tarbiyalashdir. O'qituvchi dars jarayonida sabrli bo'lish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, navbat kutish, boshqa

o'quvchilarga yo'l berish, fikrlarni tinglash kabi odatlarni shakllantirish orqali bolaga sabrni hayotiy misollar orqali tushuntiradi. Masalan, matematikadan murakkab masalalarni bir necha marta urinib yechgan bola sabrning natijasida muvaffaqiyatga erishganini his qiladi. Yoki rasm darsida rasmni oxirigacha chiroyli qilib bitirish uchun vaqt kerak bo'lishini, bu esa sabr orqali amalga oshirishini bola o'z tajribasida ko'radi. Qanoat tarbiyasida esa bola moddiy jihatdan teng bo'lmagan tengdoshlariga qarab hasad qilmasligi, bor narsasiga shukr qilish, ota-onaning mehnatini qadrlashni o'rganadi. Masalan, o'quvchilar orasida kimdadir eng so'nggi modeldagi telefon bor, boshqasida yo'q. O'qituvchi bu holatni tarbiyaviy suhbatga aylantirib, qadriyat va mehnatga hurmat tushunchalarini singdirishi mumkin. "Inson bor narsasiga shukr qilsa, ko'proq baraka topadi", degan xalq maqoli bu borada muhim tarbiyaviy vosita bo'la oladi.

Oilaviy hamkorlik bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Chunki bola maktabda olgan tarbiyani oilada mustahkamlab boradi. Agar oilada ham sabr va qanoat qadrlansa, bola bu fazilatlarni osonlik bilan qabul qiladi. Masalan, ba'zi oilalarda bola har istagan narsasini zudlik bilan oladi — bu holat sabrsizlik va nafsga berilishni kuchaytiradi. Boshqa bir oilada esa bola istagan narsasini olish uchun mehnat qilishi kerak bo'ladi — bu esa qanoat va qadrlash hissini oshiradi. O'qituvchining shaxsiy namunasi ham bolalar uchun katta tarbiyaviy maktabdir. Agar o'qituvchi darsda sokin, sabrli, har bir o'quvchini eshitadigan, xatolarini muloyimlik bilan tushuntiradigan bo'lsa — bolalar bu fazilatlarni o'zlashtira boshlaydi. Aksincha, o'qituvchining tez-tez jahli chiqishi, baqirishi, bolalarga bepisand munosabatda bo'lishi sabr va qanoatga zid bo'lgan xulqni shakllantiradi.

Bir maktabda 2-sinf o'qituvchisi har haftaning juma kunida "Sabrli bola — dono bola" nomli kichik 5 daqiqalik suhbat o'tkazadi. Har hafta sinfdan eng sabrli, intizomli bolani aniqlab, uni "Sabr yulduzi" deb nomlaydi va kichik sovg'a bilan rag'batlantiradi. Bu orqali sinfda sog'lom raqobat muhitini yaratadi, boshqa bolalarda ham bu sifatga erishishga bo'lgan istak kuchayadi. 3 oy ichida sinfda tartib, navbat kutish, o'zini tutish madaniyati sezilarli darajada yaxshilangan. Shuningdek, xalq og'zaki ijodi, ertaklar, maqollar, hadislar yordamida sabr va qanoatni tushuntirish ham samarali usullardan biridir. Masalan, "Sabr qilgan omad topar", "Sabrli kishiga osmonda ham non bor" kabi maqollar, yoki Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning sabr va qanoatga oid hadislarini bolalarga tushunarli tilda yetkazish, bu fazilatlarni ichki ishonch bilan qabul qilishlariga yordam beradi.

Bugungi zamonaviy, raqobatga asoslangan, ko'p holatda iste'molga yo'naltirilgan jamiyatda bolalar doimiy ravishda cheklovlarisiz istaklar ta'sirida ulg'aymoqda. Internet,

ijtimoiy tarmoqlar, reklama va tengdoshlar bosimi sabr-toqat, kutish, shukr qilish, boriga qanoat qilish kabi fazilatlarni soʻndirishga olib kelmoqda. Natijada oʻz xatti-harakatlarini nazorat qila olmaydigan, mayda muammolarni ham bardosh bilan yenga olmaydigan, ijtimoiy munosabatlarda ziddiyatlarga moyil avlod shakllanmoqda. Shu sababli, bugungi boshlangʻich taʼlim oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri — bolalarni sabrli, qanoatli, bardoshli va ichki irodali qilib tarbiyalashdir. Sabr va qanoat — bu shunchaki axloqiy tushunchalar emas, balki bolalikdan shakllanishi kerak boʻlgan muhim hayotiy fazilatlardir. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, aynan boshlangʻich taʼlim davri bolada irodaviy sifatlar, xulqiy mezonlar, boshqalarga nisbatan munosabat, ichki barqarorlik kabi shaxsiy fazilatlarning shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu bois, sabr va qanoat tarbiyasi oʻquvchining faqatgina ijtimoiy moslashuvchanligini emas, balki uning kelajakdagi ruhiy barqarorligini, mehnatsevarligini, shukr qilish madaniyatini va stressga chidamliligini ham belgilaydi. Oʻquvchilarni sabr - qanoatli qilib tarbiyalashda oʻqituvchining oʻrni beqiyosdir. Oʻqituvchi — bu faqat bilim beruvchi emas, balki bola qalbiga yoʻl topadigan, uni maʼnaviy tarbiyalovchi, hayotga yoʻnaltiruvchi eng yaqin insondir. Sabr va qanoatni shakllantirish oʻziga xos jarayon boʻlib, bunda dars jarayonidagi yondashuvlar, oʻqituvchining shaxsiy namunasi, axloqiy suhbatlar, hayotiy misollar, otalar bilan hamkorlik, sinfdoshlar bilan muloqot sifati asosiy vositalar boʻlib xizmat qiladi.

Amaliy tajriba va kuzatuvlar shuni koʻrsatadiki, sabr va qanoatli oʻquvchilar odatda: dars jarayonida diqqatli, sinchkov va tartibli boʻladi, tengdoshlariga nisbatan hurmat bilan munosabatda boʻladi, murakkab topshiriqlarda qiynalsa-da, orqaga chekinmaydi, oilada ham ijtimoiy muvozanatni saqlashga harakat qiladi, haddan tashqari istaklar yoki shikoyatlarga berilmaydi, kelajakda mehnatsevar, halol va bardoshli inson boʻlib voyaga yetadi.

Sabr va qanoat — bu ijtimoiy muvozanatning asosidir. Har bir bola bu fazilatlarni bolalikdan his qilishi va asta-sekin oʻz ichki olamiga singdirishi kerak. Agar bola sabrli boʻlishga oʻrgatilsa, u sinovlarga chidamli boʻladi. Agar bola qanoatli boʻlishga oʻrgatilsa, u bor narsaga shukr qilishni, mehnatga hurmat bilan qarashni, hasad va keraksiz istaklardan yiroq boʻlishni oʻrganadi. Xulosa qilib aytganda, boshlangʻich sinfda sabr-qanoat tarbiyasi bu — kelajakda ruhiy sogʻlom, maʼnaviy boy, bardoshli va ijtimoiy masʼuliyatli avlodni voyaga yetkazishning poydevoridir. Bu esa faqat maktab emas, balki oila, jamiyat va davlat oldidagi umumiy vazifa sifatida qaralishi lozim. Ushbu tarbiyani hozirdanoq chuqur, tizimli va ilmiy asosda yoʻlga qoʻyish kelajak avlodning ruhiy barqarorligi va maʼnaviy yetukligi garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'lim sifatini boshqarish. Sh. Qurbonov, E. Seythalilov. Toshkent: "Turon-iqbol". 2006
2. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. B. Xodjayev, A. Choriyev, Z. Saliyeva. Toshkent. "Iqtisodiyot dunyosi" 2018
3. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi innovatsiya va integratsiya. Toshkent. "Vorish-Nashriyot" 2013
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — T.: O'zbekiston. 1992. - 46-bet
5. Karimov I. A. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. — T.: O'zbekiston. 1992. - B.22.
3. Ayniy S.
6. Xotiralar. — M.- L.: 1960. - 64–65-betlar.
7. Gurova R. G., Bogdanova O. S. Talabalar xulq-atvori madaniyati. - M.: Uchpedgiz. 1957. - B. 13.
8. Kon I. S. Etika lug'ati. - M.: Siyosiy adabiyot. 1981. - B.144.
9. <https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.099>